

Geh aus mein Herz und suche Freud

Sunday 09 September 2007

Het vierhonderdste geboortjaar van Paul Gerhardt herdacht 1607 - 2007.

Paul Gerhardt (schilderij van Emil Fröhlich)

Het is zomer en het is vierhonderd jaar geleden dat de dichter Paul Gerhardt geboren werd in Gräfenhainichen (Sachsen). Een mooie gelegenheid om iets te vertellen over een prachtig zomerlied van deze Evangelisch Lutherse predikant die voor het kerklied zo belangrijk geworden is. Gerhardt (1607-1676) leefde in de tijd van de dertigjarige oorlog (1618-1648) die veel verwoesting en ellende in Duitsland bracht. Zijn biografie is ook niet zo opwekkend. Hij studeerde theologie maar kreeg geen predikantsplaats. Toen werd hij huisleraar in Berlijn. Daar werd hij bevriend met Johann Crüger, de cantor van de Nicolaikerk. Pas op 44-jarige leeftijd kreeg Gerhardt een aanstelling (als Prost) in de kerk van Mittenwalde. Later werd hij predikant van de Nicolaikerk in Berlijn waar hij met Crüger samenwerkte van 1657 tot 1662. Crüger schreef melodieën bij veel van zijn gedichten. In de periode van de dertigjarige oorlog verloor Gerhardt vier van zijn vijf kinderen. In 1667 werd hij uit zijn ambt gezet omdat hij weigerde in te stemmen met het Toleranzedikt[1] van de gereformeerde Kurfürst Friedrich Wilhelm van Brandenburg. Kort daarna verloor hij zijn vrouw Anna Maria Berthold. De laatste jaren van zijn leven werkte hij als predikant in Lübben, dat toen niet tot Brandenburg maar tot Kursachsen behoorde.

Nikolaikirche Berlin, gravure 1740

In 1640 gaf Johann Crüger een liedbundel uit die hij de naam meegaf: Praxis Pietatis Melica - Das ist Übung der Gottseligkeit in christlichen und trostreichen Gesängen. De herdruk van 1647 bevatte 18 liederen van Gerhardt en de vijfde druk in 1653 reeds 82. In 1667 gaf Johann Georg Ebeling, de opvolger van Crüger, het eerste verzameld werk van Gerhardts liedteksten uit: 'Geistliche Andachten'. Dit werk bevatte 120 liederen. De huidige bundels van de Evangelisch Lutherse en Reformierte kerken in Duitsland bevatten altijd nog een kleine dertig liederen van Paul Gerhardt. In het Liedboek voor de kerken zijn 13 liedteksten van Gerhardt opgenomen.

Johann Crügers 'Praxis Pietatis Melica' (links) en Paul Gerhards 'Geistliche Andachten' (rechts). Voor een fullscreenweergave: klik op de foto's.

Een van Gerhardts mooiste liederen is 'Geh aus, mein Herz, und suche Freud; in dieser lieben

Sommerzeit'. We vinden het in het Evangelisches Kirchengesangbuch nr. 371[2]. De tekst is hieronder afgedrukt. In de rechter kolom vinden we de vertaling van Ad den Besten. Daarvan zijn zeven coupletten in het Liedboek voor de kerken opgenomen. De coupletten die rood afgedrukt zijn werden door de Liedboekcommissie buiten de tekst gehouden 'ter wille van de bondigheid'. In de vertaling zijn de strofen 2 - 6 teruggebracht tot de strofen 2 en 3[3]

1. Geh' aus mein Herz und suche Freud

Ga uit, o mens, en zoek uw vreugd,

In dieser lieben Sommerzeit

Nu in de lente zich verheugt

An deines Gottes Gaben

Al wat er leeft op aarde!

Schau an der schönen Gärtenzier

De gaarden zijn op 't schoonst gesierd

Und siehe wie sie mir und dir

Opdat gij 't lieve leven viert

Sich ausgeschmücket haben

Dat God u openbaarde

2. Die Bäume stehen voller Laub
De bomen staan in blad gezet

Das Erdreich decket seinen Staub

De aarde dekt haar naaktheid met

Mit einem grünen Kleide

Een lichte groene wade

Narzissen und die Tulipan
En tulp en narcis evenzo:

Die ziehen sich viel schöner an
Veel heerlijker dan Salomo

Als Salomonis Seide

Bekleedt ze Gods genade

3. Die Lerche schwingt sich in die Luft
En vogels waar men hoort of ziet

Das Täublein fliegt auf seiner Kluft
De leeuwrik zingt het hoogste lied

Und macht sich in die Wälder
De zwaluw voedt haar jongen

Die hochbegabte Nachtigall
De bronnen ruisen overal

Ergötzt und füllt mit ihrem Schall
Loof Hem, in wie u eens voor al

Berg Hügel Tal und Felder
Het leven is ontsprongen

4. Die Glucke führt ihr Völklein aus

Der Storch baut und bewohnt sein Haus

Das Schwälblein speist die Jungen

Der schnelle Hirsch das leichte Reh

Ist froh und kommt aus seine Höh

In's tiefe Gras gesprungen

5. Die Bächlein rauschen in dem Sand

Und malen sich an ihrem Rand

Mit schattenreichen Myrten

Die Wiesen liegen hart dabei

Und klingen ganz vom Lustgeschrei

Der Schaf' und ihrer Hirten

6. Die unverdroßne Bienenschar
De onverdroten bijenschaar

Fliegt hin und her, sucht hier und da
Vliegt af en aan, speurt hier en daar

Ihr edle Honigspeise
Naar 't zoete van de honing

Des süßen Weinstocks starker Saft
Het sap stijgt in de appelaars

Bringt täglich neue Stärk' und Kraft
En de kastanje, kaars aan kaars

In seinem schwachen Reise
Verlicht de wereldwoning

7. Der Weizen wächst mit Gewalt
De akker wordt een gouden woud

Darüber jauchzet jung und alt
Daarin verblijd zich jong en oud

Und rühmt die große Güte
Roem dan de gunst en goedheid

Des, der so überflüssig labt
Van Hem die geeft in overvloed

Und mit so manchem Gut begabt
Hem, die het menselijk gemoed

Das menschliche Gemüte

Verzadigt met zijn zoetheid

8. Ich selber kann und mag nicht ruhn

God heeft zijn schepping goedgegaan

Des großen Gottes großes Tun
Hoe zou ik zelf dan buitenstaan ?

Erweckt mir alle Sinnen
Hij heeft de dood verdreven

Ich singe mit, wenn alles singt
En ik zing mee, nu alles zingt

Und lasse was dem Höchsten klingt
Het lied dat overal weerklinkt

Aus meinem Herzen rinnen
De lofzang om het leven

9. Ach denk ich bist Du hier so schön
Want is het, Heer, reeds hier zo schoon

Und läßt Du's uns so lieblich gehn
En geeft Ge-ons al zo heerlijk loon

Auf dieser armen Erde
Op deze arme aarde

Was will doch wohl nach dieser Welt
Wat heerlijkheid moet dan eenmaal

Dort in dem reichen Himmelszelt
Ons wachten in uw hemelzaal

Und güldnen Schlosse werden?
Gij ongeëvenaarde!

10. Welch hohe Lust, welch heller Schein
Ja, welk een lentelijk festijn

Wird wohl in Christi Garten sein!
Zal het in Jezus' lusthof zijn,

Wie wird es da wohl klingen?
Hoe moet het daar wel klinken

Da so viel tausend Seraphim
Waar duizend serafijnen Hem

Mit unverdroßnem Mund und Stimm
Lofprijzen met hun gouden stem

Ihr Halleluja singen
En als de sterren blinken!

11. Oh wär ich da, o stünd ich schon
O grote God, wat zijt Gij schoon!

Ach süßer Gott vor Deinem Thron
Ach, stond ik nu reeds voor uw troon

Und trüge meine Palmen!
Met al uw engelen samen

So wollt ich nach der Engel Weis'
Ik zong zo onbezwaard als zij

Erhöhen Deines Namens Preis,

Uw naam lof, die geheiligd zij

Mit tausend schönen Psalmen
Hoog boven alle namen

12. Doch gleichwohl will ich weil ich noch
Maar nu ik nog op aarde ben

Hier trage dieses Leibes Joch
De zwaarte van het lichaam ken

Auch gar nicht stille schweigen.

Zou ik ook nu niet zingen?

Mein Herze soll sich fort und fort
Ik wil dat hier en overal

An diesem und an allem Ort
Mijn hart uw lof verhogen zal

Zu Deinem Lobe neigen
Met alle stervelingen

13. Hilf mir und segne meinen Geist
Zegen mijn hart, zegen mijn ziel,

Mit Segen, der vom Himmel fließt,
Wat van U op haar nederviel

Daß ich Dir stetig blühe;
Dat moge haar doen bloeien

Gib, daß der Sommer Deiner Gnad
De lentetijd van uw gena

In meiner Seele früh und spat
Moog' in mijn binnenst voor en na

Viel Glaubensfrucht erziehe
Vrucht van geloof doen groeien

14. Mach in mir Deinem Geiste Raum,
Maak mij dan tot een goede boom

Daß ich Dir werd ein guter Baum,
Geef dat ik naar de levensstroom

Und laß mich Wurzeln treiben;
Mijn wortels moge drijven

Verleihe, daß zu Deinem Ruhm,
Vergun mij, dat ik tot uw roem

Ich Deines Gartens schöne Blum
In uwen hof, o Heer, een bloem

Und Pflanze möge bleiben
Door U geplant mag blijven

15. Erwähle mich zum Paradeis,
Verkies mij voor het paradijs

Und laß mich bis zur letzten Reis
Laat steeds opnieuw mijn dorre rijs

An Leib und Seele grünen;
Uitlopen en vrucht geven

So will ich Dir und Deiner Ehr
Dan zal ik altijd tot uw eer

Allein und sonstern Keinem mehr
Gereed staan en U dienen Heer

Hier und dort ewig dienen
Hier en in 't eeuwig leven

Praxis pietatis melica van 1653. We worden uitgenodigd ons te verwonderen over de schoonheid van de natuur, die beschreven wordt met de uitbundigheid van een mooie zomer. Reeds in de derde regel wordt duidelijk hoe we naar die natuur hebben te kijken: Het is een gave van God! De natuur wordt transparant tot op God. Zijn goedheid wordt daarin zichtbaar. In de eerste zeven strofen wordt de natuur in haar volle schoonheid ten tonele gevoerd, de bomen, de bloemen, de vogels, de beken, de weide, de schapen, de bijen, de wijnstok, het koren. Jesaja zou gezegd hebben: de bomen klappen in de handen ter ere van God de Schepper. Gerhardt roept het gevoel op van Psalm 104, de natuurpsalm waar zijn lied toch wel erg veel op lijkt! "O Heer, hoe groot moet dan uw wijsheid zijn; Gij hebt het al gemaakt, van groot tot klein." (Liedboek Ps. 104:7). Het is het gevoel dat zich ook sterk maakt bij het zingen van Gezang 479 uit het Liedboek: "Aan u behoort, o Heer der heren; de aarde met haar wel en wee... Laat dan mijn hart U toebehoren; en laat mij door de wereld gaan; met open ogen, open oren; om al uw tekens te verstaan." In strofe 8 vindt de omslag plaats van de beschrijving van de natuur naar de mens die haar beschouwt. Strofe 8 begint met "Ik". Als in strofe 9 sprake is van "deze arme aarde", dan ligt daarin samengebond al het verdriet dat de tijdgenoten van Gerhardt in de dertigjarige oorlog gezien en ervaren hebben. Maar de natuur is als een tuin - een lusthof! (strofe 1: Schau an der schönen Garten Zier...). En dat laat ons verlangen naar de volkomenheid bij God: "Welch hohe Lust, welch heller Schein; Wird wohl in Christi Garten sein!" (strofe 10). Die toekomst geeft ons moed om verder te gaan ondanks de ontberingen van deze tijd en dit leven (dieses Leibes Joch; strofe 12). Door de kracht van de Heilige Geest geleid (strofe 13 en 14) zullen we tenslotte ingaan in Gods paradijs waar we Hem eeuwig dienen mogen.

Kenmerkend voor dit lied is de mystieke ondertoon en de natuursymboliek, die niet in mindering worden gebracht op de lutherse rechtgelovigheid. De orthodoxie van de lutherse kerk wekte bij veel gelovigen in Gerhardts dagen een groeiend verlangen naar meer warmte en geborgenheid. Het was de predikant Martin Moller uit Görlitz die in die behoefte voorzag met de uitgave van zijn *Meditationes Sactorum Patrum*, een verzameling mystieke teksten uit de Middeleeuwen (twee delen in 1584 en 1591). Gerhardt maakte zich dit mystieke denken eigen, maar bleef intussen toch als luthers predikant "recht in de leer". Een tweede bron van inspiratie vormde het werk van Johann Arndt, Generalsuperintendent voor het hertogdom Lüneburg, die tussen 1605 en 1610 zijn *Bücher vom wahren Christentum* publiceerde. Bij hem vinden we dezelfde doorwerking van middeleeuwse mystiek die op lutherse bodem opnieuw vruchtbaar werd gemaakt. Met name diens *Paradies-Gärtlein* (1612) heeft op Gerhardt diepe indruk gemaakt. In al deze mystiek speelde de natuursymboliek steeds weer een bijzondere rol. De natuur is niet alleen werkelijkheid, maar ook symbool en gelijkenis. Zo is bijvoorbeeld de zomer een symbool voor het paradijs. 'Geh aus, mein Herz, und suche Freud' is vol van deze natuursymboliek en eindigt met de wens in het paradijs te zijn.[4] Het lied staat in een lange, in de late Middeleeuwen aanvangende, traditie van geestelijke zomerliederen (= meilieder, die, voorzover wij kunnen nagaan, in de 'Minnesang' haar oorsprong heeft).[5] Een mooi voorbeeld van een zomerlied is ook Lied 288 uit het Liedboek voor de kerken: Eens komt de grote zomer waarin zich 't hart verblijdt.

De melodie van "Geh aus mein Herz, und suche Freud" was ten tijde van Gerhardt reeds bekend. In 1560 gaf Nikolaus Hermann een bundel uit met de titel *Die Sonntagsevangelia über das Jahr in Gesänge verfasset für die Kinder und christlichen Hausväter*. Daarin vinden we de melodie bij het lied 'Heut singt die liebe Christenheit'. 'Geh aus...' is dus een contrafact (een nieuwe tekst op een bestaande melodie). Wij vinden de melodie twee maal in het liedboek voor de kerken: Gezang 425 (Ga uit, o mens...) en Gezang 302 (het Kanaänlied van Tom Naastepad. 'Heut singt...' is niet vertaald in het Liedboek opgenomen).

Een andere in Duitsland zeer geliefde melodie waarop het Gerhardtlied 'Geh aus...' gezongen wordt is afkomstig van August Harder (Leipzig; 1775-1813). Harder zette een lied op toon van de dichter Christoph Heinrich Hölty's (*Die Luft ist blau, das Thal ist grün*) dat werd opgenomen in een door Friedrich Wilhelm Lindner (1779-1864) in 1814 uitgegeven bundel: *Musikalischer Jugendfreund. Eine instructive Sammlung von Gesängen für die Jugend gebildeter Stände, sowohl für Schulen und Institute, als auch für den häuslichen Kreis geeignet*. We vinden het hier onder.

(Strofe 1: Die Luft ist blau, das Thal ist grün, die kleinen Maienglocken bühn, und Schlüsselblumen drunter, der Wiesengrund ist schon so bunt, und malt sich täglich bunter, und malt sich täglich bunter; Strofe 2: Drum komme, wem der Mai gefällt, und

freue sich der schönen Welt, und Gottes Vätergüte, die dieser Pracht, hervorgebracht, den Baum und seine Blüte, den Baum und seine Blüte.)

Toen Friedrich Heinrich Eickhoff het Frühlingslied van Hölty/Harder in 1836 af liet drukken in de bundel 'Theomele', schreef hij in een bijlage dat Geh aus, mein Herz, und suche Freud van Gerhardt ook heel goed op de Harder-melodie gezongen kon worden. Vanaf die tijd vond de melodie ingang in de kerken - eerst nog schroomvallig bij openluchtdiensten... maar later gewoon in de eredienst![6] Voor Hollanders is dit ongeveer vergelijkbaar met Psalm 146, die niet alleen op de aloude psalmmelodie gezongen kan worden, maar ook op de veel vrolijkere melodie van Joh. de Heer (nr. 446). Hieronder een driestemmige zetting van de Harder-melodie.

Wij denken met dankbaarheid terug aan het werk van Paul Gerhardt van wie dit jaar de vierhonderdste geboortedag wordt herdacht. Wat invloed betreft staat hij op één lijn met Maarten Luther en Johann Sebastian Bach. De laatste nam een Gerhardtlied op in zijn Mattheüspassion en wel op een heel cruciale plek. Als Jezus het hoofd buigt en sterft zingt het koor: Wenn ich einmal soll scheiden, / so scheide nicht von mir... Daarmee kreeg Gerhardt voorgoed zijn plaats in het culturele erfgoed van de mensheid.

Tenslotte verwijs ik graag naar de prachtige site die door de EKD (Evangelische Kirche in Deutschland) wordt geredigeerd: www.paul-gerhardt-jahr.de

[1] Voor de tekst van het Toleranzedikt (1664) klik hier. Klik daarna op de tekst voor een vergroting.

[2] Evangelisches Kirchengesangbuch, Ausgabe für die Evangelisch-reformierte Kirche in Nordwestdeutschland, Gütersloher Verlagshaus, Luther Verlag, und Neukirchener Verlag, Gesang 371

[3] Een compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen uit het liedboek voor de kerken, Amsterdam 1977, p. 959.

[4] P. Gerhardt, Geistliche Lieder, Stuttgart 1991, Nachwort von Gerhard Rödding, S. 147ff.; Johannes Arndt, Het derde boek van het ware christendom. Over de innerlijke mens, Vertaald en toegelicht door ds. J. Happee, p. 11, 132.

[5] Een compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen uit het Liedboek voor de kerken, Amsterdam 1977, p. 956 (commentaar van Ad den Besten).

[6] Gegevens over de Harder-melodie zijn ontleend aan Helmut Lauterwasser, August Harders Melodie zu Geh aus mein Herz, und suche Freud.

